

Henryk Witczak

Chryścianizacja Polski i początki chrześcijaństwa we Włocławku

Studia Włocławskie 19, 527-546

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. HENRYK WITCZAK

CHRYSZTIANIZACJA POLSKI I POCZĄTKI CHRZEŚCIJAŃSTWA WE WŁOCŁAWKU

Niniejsze opracowanie zostało podzielone na sześć punktów, które pozwolą nam lepiej śledzić jego treść: 1) Chrzest Mieszka, 2) Chrzest Polan, 3) Rola zakonów w działalności misyjnej, 4) Organizacja kościelna na ziemiach polskich do XII wieku, 5) Włocławek – gród książęcy, 6) Świątynie włocławskie X–XII wieku.

1. Chrzest Mieszka¹

Po przybyciu Dobrawy² w 965 r. do Poznania wzmogły się w stolicy Polski dyskusje nad ewentualną zmianą wyznawanej religii. Kościół rzymski reprezentował przede wszystkim mnich Jordan³, posiadający prawdopodobnie formalne uprawnienia misyjne. Pozostali duchowni to Czesi lub władający językiem słowiańskim Bawarzy, którzy także odegrali rolę misjonarzy i nauczycieli. Niemała zapewne była rola Dobrawy, która mogła wywierać poważny wpływ zarówno jako żona na męża, jak i chrześcijanka reprezentantka dworu czeskiego na rządzącą elitę Polan⁴.

Mniej więcej na przełomie 965 i 966 roku zapadła ostateczna decyzja. Możliwe, że już wówczas zbudowano w Poznaniu prowizoryczną świątynię

KS. HENRYK WITCZAK – dr teologii, studia specjalistyczne z zakresu historii Kościoła, dyrektor Studium Teologii w Koninie należącego do Papieskiego Wydziału Teologicznego w Warszawie w latach 2008–2016.

¹ Mieszko I (ur. między 920 a 940, zm. 992) – pierwszy historyczny władca Polski. Zob. M. Kosman, *Mieszko I*, w: EK, t. 12, kol. 918–919.

² Dobrawa (zm. 977) – córka księcia czeskiego Bolesława I Okrutnego, pierwsza chrześcijańska księżna polski. Zob. A. Witkowska, *Dobrawa*, w: EK, t. 3, kol. 1367–1368.

³ Jordan (zm. 984) – mnich, kapelan Dobrawy, pierwszy biskup w Polsce piastowskiej. Zob. C. Deptuła, *Jordan*, w: EK, t. 8, kol. 78.

⁴ Z. Sułowski, *Początki Kościoła polskiego*, w: *Kościół w Polsce*, t. 1, Kraków 1966, s. 60.

i baptysterium. Należało też dobrze przygotować sytuację polityczną, zwłaszcza zaś zabezpieczyć się przed formalnym włączeniem Polski w obręb czy to diecezji ratybońskiej, czy też organizowanej przez cesarza metropolii magdeburskiej. Zasadniczą przeciwwagę wpływów Ottona⁵ stanowił sojusz z Czechami i dworem bawarskim, kościelnych zaś spraw mogła pilnować w Rzymie siostra Dobrawy, mniszka Młada-Maria, która przebywała w Wiecznym Mieście w latach 965–967⁶.

W drugiej połowie Wielkiego Postu 966 roku Mieszko wraz z najbliższym otoczeniem, a więc drużyną wojów oraz skupioną przy władcy grupą możnych, odbył katechumenat. Obrzęd chrztu odbył się najprawdopodobniej w Wielką Sobotę – 14 kwietnia⁷. Szafarzem sakramentu był Jordan, który ochrzcił Mieszka i najwyższych dostojników, pozostałych zaś katechumenów chrzcili inni księża. Mieszko otrzymał imię Dagobert lub Michał⁸. Jeśli zaś – co jest bardzo prawdopodobne – przyjechał na te uroczystości jeden z czeskich Bolesławów⁹, to był on chrzestnym Mieszka¹⁰.

Z księciem czeskim należało wówczas omówić dalsze kroki polityczne, zwłaszcza problem nawiązania stosunków z cesarzem, który wiosną przybył do wschodniej Saksonii. Mieszko zapewne nie udał się osobiście do Ottona, lecz wysłał poselstwo z zawiadomieniem o chrzcie i propozycją sojuszu przeciw Wioletom¹¹. Układ taki został zawarty i neofita stał się „przyjacielem cesarza”¹².

Wydarzenia te nie pozostały bez wpływu na sprawy nowej religii. Bowiem w związku z przygotowaniem Mieszka do odparcia najazdu

⁵ Otton I Wielki (912–973) – od r. 936 król niemiecki, a od 962 cesarz rzymski. Zob. R. Skrzyński, *Otton I Wielki*, w: EK, t. 14, kol. 1030–1031.

⁶ M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego*, t. 2, Warszawa 2009, s. 85.

⁷ Data określona na podstawie ówczesnego prawa liturgicznego, które nakazywało udzielać chrztu raz w roku w Wigilię Paschalną (Wielka Sobota).

⁸ B. Kumor, *Historia Kościoła*, t. 2, Lublin 2005, s. 127.

⁹ Ojciec Dobrawy, Bolesław I Okrutny, lub jej brat, późniejszy Bolesław II Pobożny. Zob. J. Bazydło, *Bolesław I Okrutny*, w: EK, t. 2, kol. 749; tenże, *Bolesław II Pobożny*, w: EK, t. 2, kol. 749–750.

¹⁰ Sułowski, *Początki Kościoła polskiego*, s. 61.

¹¹ Lucycy – do 983 r. nazywani Wioletami. Grupa plemion zachodnich Słowian, należących do Słowian Połabskich, zamieszkująca ziemię między środkową Łabą i dolną Odrą oraz Bałtykiem i środkowym dorzeczem Sprewy, wchodziła w skład lechickiej grupy językowej. Na zachodzie sąsiedowali z Obodrzycami, Sasami i północnymi Turyngami, a na wschodzie z Pomorzanami i Lubuszanami, na południu z Łużyczanami. Zob. R. Dziura, *Lucycy*, w: EK, t. 11, kol. 96–97.

¹² Sułowski, *Początki Kościoła polskiego*, s. 61.

Wichmana mógł przebywać w Poznaniu jego szwagier, Bolesław II Pobożny. Przy tej okazji dokonano zapewne obrzędu chrztu nowo narodzonego następcy tronu, który po swoim wuju, a zarazem ojcu chrzestnym, odziedziczył czeskie imię dynastyczne¹³.

Okazja do wprowadzenia w życie sojuszu nadarzyła się już w następnym roku, gdyż Wichman¹⁴ najechał ponownie na terytorium Mieszka, prowadząc Wolinian wraz z Wioletami. Wojna ta skończyła się jednak tragicznie dla napastników, a wódz ich zginął 22 IX 967 r. Do zwycięstwa Polan przyczyniły się istotnie dwa oddziały czeskiej konnicy, które zastosowały manewr oskrzydający. Zbroję poległego w walce Wichmana Mieszko odesłał cesarzowi do Italii¹⁵.

Poselstwo Polan po wypełnieniu swojej misji w Rzymie, powracając do Polski zabrało Jordana, przebywającego tam już od kilku miesięcy. Złożył on tam dokładne sprawozdanie z dotychczasowego przebiegu wydarzeń w Polsce i został uznany za właściwego kierownika dalszej akcji misyjnej. Otrzymał sakrę biskupią¹⁶ i powrócił na czele większej grupy misjonarzy, zorganizowanych w Rzymie. Od jego powrotu, który nastąpił w roku 968, rozpoczęła się normalna praca misyjna mająca na celu nawrócenie całej ludności państwa Polan¹⁷.

2. Chrzt Polan

Zapewne podstawą prawną do pracy misyjnej połączonej z chrztem¹⁸ wśród nowo nawróconych narodów w cesarstwie była instrukcja przygotowana przez Alkuina¹⁹, a zatwierdzona przez cesarza Karola Wielkiego²⁰ do akcji nawracania Awarów i Słowian naddunajskich na przełomie

¹³ Tamże, s. 61–62.

¹⁴ Wichman – możnowładca saski, renegat, przywódca Wioletów w walkach z Mieszkiem I.

¹⁵ Na wiadomość o tym sukcesie nakazał Otton Sasom zaatakować osłabionych Wioletów, oni jednak wymówili się grożącym niebezpieczeństwem duńskim. Zob. Sułowski, *Początki Kościoła polskiego*, s. 61.

¹⁶ Deptuła, *Jordan*, kol. 78.

¹⁷ Sułowski, *Początki Kościoła polskiego*, s. 62.

¹⁸ Pracę misjonarzy podzielił na trzy etapy: nauczanie prawd wiary, chrzt, nauczanie zasad moralności. Zob. Z. Sułowski, *Chryścianizacja*, w: EK, t. 3, kol. 295.

¹⁹ Alkuin (ok. 730 – 804) – prowadził szeroką działalność naukową, a także był najbliższym współpracownikiem cesarza Karola Wielkiego. Zob. U. Borkowska, F. Gryglewicz, *Alkuin*, w: EK, t. 1, kol. 375–376.

²⁰ Karol Wielki (747–814) – król Franków z dynastii Karolingów, od 800 cesarz rzymski. Zob. R. Sawa, *Karol Wielki*, w: EK, t. 8, kol. 878–880.

VIII i IX wieku. Według potwierdzonych danych dzieło to zostało wręczone Mieszkowi II²¹ około 1027 roku przez Matyldę, córkę księcia Szwabii – Hermana. Badania misji chrystianizacyjnej Ottona z Bambergu²² w latach 1124–1128 na Pomorzu potwierdzają, że jeszcze wtedy działano według owych wytycznych²³.

Etap wstępny tych działań polegał na likwidacji publicznego kultu pogańskiego. Był prowadzony przymusowo, na rozkaz władcy, w przeciwieństwie do indywidualnego chrztu, który zależał zasadniczo od dobrowolnej decyzji jednostki. Nie wymagało to więc obecności księży, mogli tego dokonać urzędnicy Mieszka. Jeżeli jednak – co prawdopodobne – stanowiło ono początek nawracania miejscowej ludności, to musimy przyjąć dłuższy czas trwania tej akcji, wobec szczupłej grupy misjonarzy Jordana²⁴.

Sposób pracy takiej grupy możemy odtworzyć na podstawie akcji misyjnej prowadzonej przez Ottona, biskupa Bambergu. W swej pierwszej podróży wędrował on z całą asystą od grodu do grodu, osobiście kierując misją. W drugiej natomiast uzyskał zgodę wiecu i ochrzcił jego uczestników, następnie zaś rozesłał swych pomocników do sąsiednich grodów. Efektem pierwszej podróży, trwającej blisko rok (maj 1124 – luty 1125) było nawrócenie obszaru mniej więcej województwa szczecińskiego. Druga przyniosła znacznie szybszy chrzest mieszkańców dorzecza Piany (zachodni dopływ Zalewu Szczecińskiego)²⁵.

Wobec rozmiarów państwa Polan osobista działalność Jordana we wszystkich grodach musiałaby być rozłożona na dobrych kilka lat, należy więc przypuszczać, że po nawróceniu ludności stołecznego Poznania odwiedził on w latach 968–969 jedynie główne ośrodki państwa – Gniezno, Kruszwicę, Włocławek i Płock, do innych natomiast grodów Wielkopolski i Kujaw zostali rozesłani inni kapłani. W dalszej kolejności objęto zapewne tą akcją Mazowsze, Ziemię Sandomierską, jeżeli była już we władaniu Mieszka, oraz Pomorze nadwiślańskie. Wiemy jednak, że licznych mieszkańców Gdańska ochrzcił dopiero Wojciech,

²¹ Mieszko II (ok. 990 – 1034) – syn Bolesława Chrobrego i Emnildy, król Polski od 1025 r. Zob. W. Połak, *Mieszko II*, w: EK, t. 12, kol. 919–920.

²² Otton z Bambergi (ok. 1061 – 1139). Zob. M. Okoń, *Otton z Bambergi*, w: EK, t. 14, kol. 1027–1028.

²³ Sułowski, *Początki Kościoła polskiego*, s. 64.

²⁴ Tamże.

²⁵ Tamże.

a świątynie pogańskie przy ujściu Odry burzył biskup Reinbern²⁶ po roku 1000²⁷.

O stosunku nawracanych Polan do misjonarzy możemy wnioskować również na podstawie dziejów Ottona. Gdzie autorytet księcia Warcisława²⁸ był silny, tam biskup nie napotykał trudności, ludzie chętnie słuchali nauk misyjnych i łatwo decydowali się na chrzest. W wielkich natomiast miastach – Wolinie i Szczecinie – możni byli bardziej niezależni, tłum zaś szedł chętnie za pogańskimi kapłanami i wrogo odnosił się do misjonarzy²⁹.

Na terenie państwa Polan w drugiej połowie X w. nie było wielkich skupisk ludności nierolniczej i główne nawet ośrodki miały charakter bardziej wojskowy niż miejski. Można więc przypuszczać, że Jordan nie napotykał nigdzie tak wielkich trudności, jak później Otton w miastach ujścia Odry. Nie wyklucza to możliwości, że w pewnych miejscowościach kapłani pogańscy zdołali podburzyć miejscową ludność przeciwko nowej religii, a w obronie dotychczasowych wierzeń. Likwidację obiektów pogańskiego kultu na ziemiach słowiańskich notują różne źródła. Thietmar uznał za główną zasługę Reinberna właśnie burzenie świątyń pogańskich i posągów bóstw. Akcje te kontynuował później na Pomorzu Zachodnim Otton z Bambergu. Na innych obszarach Słowiańszczyzny świątyń zapewne nie budowano, toteż zadanie misjonarzy ograniczało się do usuwania posągów³⁰.

Należy więc przyjąć, że pierwszą czynnością orszaku Jordana mogło być niszczenie posągów bóstw. Ciekawe światło zdają się na to rzucać wykopaliska w Płocku, gdzie przebieg wydarzeń był zapewne następujący. Na dzisiejszej Górze Tumskiej stał ogromny ośmiokątny słup, na nim zaś wyrzeźbione z drzewa bóstwo plemienne. Koło posągu zbudowano ołtarz ofiarny z polnych głazów, a gdy nadeszła wieść, że do Płocka zbliża się Jordan, aby zaprowadzić nową wiarę, wówczas złożono wielką ofiarę

²⁶ Reinbern (ok. 960–970 – ok. 1013) – od 1000 był biskupem kołobrzeskim. Zwalczał pogaństwo i prowadził szeroką akcję misyjną. Około 1008 wysłany przez Bolesława Chrobrego na Ruś, gdzie został uwięziony i zmarł. Zob. M. Okoń, *Reinbern*, w: EK, t. 16, kol. 1342.

²⁷ Sułowski, *Początki Kościoła polskiego*, s. 64–65.

²⁸ Warcisław I (zm. 1146/1148) – książę Pomorza Zachodniego. Uznał zwierzchność Bolesława Krzywoustego i wspierał misję chrystianizacyjną prowadzoną na terenie swojego księstwa. Zob. *Słownik biograficzny historii powszechnej do XVII stulecia*, red. K. Lepszy, S. Arnold, Warszawa 1968, s. 447.

²⁹ Sułowski, *Początki Kościoła polskiego*, s. 65.

³⁰ Tamże.

z ludzi. Jednak nawet to nie nakłoniło opiekuńczego bóstwa do działania, a wkraczający wojowie Mieszka zniszczyli jego posąg i zasypali ołtarz³¹.

Natomiast sama już chrystianizacja według zasady Alkuina przewidywała trzy fazy: nauczanie prawd wiary, chrzest, naukę zasad życia chrześcijańskiego. Nauka wiary nad Dunajem w końcu VIII wieku miała trwać tydzień, chrztu zaś – po przygotowaniu postem – należało udzielić w sobotę. Z opisów Ottona wynika, że zatrzymywał się on w grodach pomorskich po kilka tygodni. Tekst o „nawracaniu Pyrzyc” – mówi o 7 dniach nauki i 3 dniach postu przed udzielaniem sakramentu oraz o 20 dniach pobytu biskupa w miejscu chrztu. W tym czasie został zbudowany i poświęcony ołtarz, na którym odprawiano mszę; odjeżdżając zostawił Otton kapłana z księgami i sprzętem liturgicznym, dzięki czemu regularna służba duszpasterska mogła być prowadzona równoległe do budowy kościoła. W tych zaś miastach, gdzie misjonarze przebywali dłużej, doprowadzali oni do zbudowania jednego lub nawet – w Wolinie i Szczecinie – dwóch kościołów³².

Na tej podstawie można już odtworzyć działalność Jordana. Odprawiał on zapewne w niedzielę w Poznaniu nabożeństwo błagalne o powodzenie akcji, w poniedziałek zaś przybywał do kolejnego grodu wielkopolskiego. Tam asysta wojskowa burzyła bałwany, a misjonarze rozpoczynali nauczanie ludności. Po krótkim poście dokonywano w sobotę masowego chrztu. Dalszy pobyt duchownych przeznaczony był na utwierdzenie neofitów w wierze i zapoznanie ich z podstawowymi przepisami nowej religii oraz na zbudowanie i poświęcenie prowizorycznego choćby ołtarza, po czym misja mogła odjechać, a pozostały na miejscu kapłan kierował budową świątyni i sprawował opiekę duszpasterską nad mieszkańcami grodu i okolicy³³.

Gdyby Jordan chrzczył w rzece albo we wkopanej w ziemię kadzi lub też w dużej beczce, nie pozostałyby żadne ślady materialne po tym obrzędzie. Są jednak znaleziska, które można z prawdopodobieństwem uważać za baptysteria, pochodzą one z Poznania i Wiślicy. Lepiej zachowane – poznańskie – to okrągła misa z wapienia o średnicy 5 m i zagłębieniu 30 cm. Jeden słup w środku i 8 zewnętrznych ustawionych w kwadrat mogło podpierać czterospadowy dach lub służyć do rozpinania zasłon. Obrzęd chrztu odbywał się przez polanie katechumena stojącego po kostki w wodzie³⁴.

³¹ Tamże, s. 66.

³² Tamże, s. 67.

³³ Tamże, s. 67–68.

³⁴ Tamże, s. 69.

Po ostatniej nauce biskup rozdzielał katechumenów według płci, namaszczał ich olejem świętym i kierował do baptysterium. Kandydat wchodził za zasłonę z rodzicami chrzestnymi, tam oddawał im niesione szaty i zapaloną świecę. Gdy kapłan usłyszał, że ktoś wchodzi do kadzi, odsuwał lekko zasłonę i zanurzał trzykrotnie jego głowę, wymawiając formułę sakramentalną, oraz namaszczał czubek głowy krzyżmem, chroniąc to miejsce kawałkiem białego płótna. Po zakończonej ceremonii neofita wkładał białe szaty, rodzice zaś chrzestni odprowadzali go ze świecą³⁵.

Liczebność ochrzczonych znamy z opisów podróży Ottona, przy czym za najbardziej miarodajne należy uznać dane z pierwszego *Żywota*, pióra bezimiennego mnicha z Prieflingen. Według tego dzieła w Pырzycach ochrzczono – 500 neofitów, w Kamieniu – 3585, w sumie w pierwszej podróży, a więc także w Szczecinie, Wolinie, Kołobrzegu i Białogardzie – 22 165 osób. Jednak liczba ochrzczonych przez Jordana w poszczególnych grodach musiała być niższa, wobec braku w Wielkopolsce X wieku takich skupisk ludności jak na Pomorzu Zachodnim w XII wieku. Toteż chyba tylko Poznań wraz z okolicą mógł dostarczyć 3 do 4 tys. katechumenów, a liczba neofitów w innych ośrodkach nie sięgała zapewne 2 tys.³⁶

Nauka po chrzcie obejmowała podstawowe prawdy wiary – których zasób nieznacznie tylko mógł się zmieniać w ciągu stuleci. Źródłem większych różnic było zapewne wykształcenie duchownych i ich znajomość miejscowego języka oraz poziom umysłowy słuchaczy, a także ilość czasu przeznaczona na naukę. Trudniej jest odtworzyć podstawowe zasady postępowania wpajane neofitom przez Jordana, spisane bowiem nauczanie Ottona było tak drobiazgowe, że nie można przenosić go w całości na X wiek. Dla selekcji tego materiału mogą być pomocne zarządzenia Bolesława Chrobrego³⁷ i współczesnych mu władców sąsiednich krajów, zagadnienia powtarzające się w tych tekstach można bowiem odnieść z dużym prawdopodobieństwem i do Polski Mieszka³⁸.

Wśród tych problemów wyodrębniają się trzy grupy. Pierwsza obejmuje sprawy nowej obrzędowości religijnej: święcenia niedzieli, poprzez unikanie ciężkiej pracy i udział w nabożeństwie oraz przestrzeganie Wielkiego Postu.

³⁵ Tamże, s. 68.

³⁶ Tamże, s. 69.

³⁷ Bolesław Chrobry, Bolesław Wielki (967–1025) – syn Mieszka I i Dobrawy, od 992 książę Polan, pierwszy ich król, koronowany 1025. Zob. J. Bazydło, *Bolesław Chrobry*, w: EK, t. 2, kol. 745–747.

³⁸ Sułowski, *Początki Kościoła polskiego*, s. 69–70.

Do tych danych trzeba dodać obowiązek chrztu dzieci oraz przystępowanie do spowiedzi i Komunii świętej. W drugiej grupie znajdują się problemy zwalczania dotychczasowych zwyczajów pogańskich, zwłaszcza pogrzebowych, w trzeciej – sprawy małżeńskie, do których przykładą się specjalną wagę, nakazując monogamię i zwalczając pozamałżeńskie życie seksualne³⁹.

3. Rola zakonów w działalności misyjnej

Zauważyć należy, że misjonarzami ziem polskich byli przede wszystkim zakonnicy, natomiast tzw. duchowieństwo świeckie, czyli diecezjalne, w tym okresie było dopiero w fazie tworzenia się.

Pierwsi biskupi, Jordan⁴⁰ i Unger⁴¹, byli przełożonymi wspólnot zakonnych⁴², z którymi tworzyli zręby aparatu diecezjalnego, a dziś byśmy powiedzieli kurialnego. Do najbardziej znanych misjonarzy na ziemiach polskich należy św. Wojciech⁴³, biskup Pragi, związany z klasztorem rzymskim na Awentynie, założyciel klasztorów benedyktyńskich w Trzemesznie i Łęczycy⁴⁴. Następni w kolejności to Pięciu Braci Męczenników⁴⁵, z których dwóch: Benedykt i Jan przybyli z Italii, a trzech następni: Izaak, Mateusz, Krystyn byli Polakami. Wszyscy oni tworzyli wspólnotę, co prawda jeszcze w ramach benedyktynów, ale już związaną ze św. Romualdem i tworzącą się wokół niego grupą eremicką, która niebawem została odrębnym zakonem, nazwaną popularnie kamedułami⁴⁶. Do tej

³⁹ Tamże, s. 70.

⁴⁰ Powszechnie uznawany za benedyktyna. Najprawdopodobniej kapelan Dobrawy, z którą przybył do Polski w 965, a w 966 ochrzcił Mieszka I. Sakrę biskupią otrzymał w 968 r. w Rzymie, dokąd udał się w poselstwie od władcy Polan. Biskup poznański, którego diecezja obejmowała cały teren państwa piastowskiego. Zob. Deptuła, *Jordan*, kol. 78.

⁴¹ Unger (zm. 1012) – był opatem benedyktyńskiego opactwa w Memleben. W r. 991 lub 992 objął biskupstwo w Poznaniu. Zob. E. Gigilewicz, *Unger*, w: EK, t. 8, kol. 1338–1339.

⁴² Sułowski, *Początki Kościoła polskiego*, s. 72.

⁴³ Wojciech (ok. 956–997) – męczennik, patron Czech, Polski i Węgier. W 982 został wybrany na biskupa Pragi. Ze względu na potępienie pogańskich zwyczajów swoich rodaków był przez nich prześladowany. Dlatego też opuścił Czechy i udał się do klasztoru na Awentynie, w 992 wrócił do Pragi, ale ponownie zmuszony został opuścić swoją stolicę biskupią i przybył na Awentyn w 995. W roku 996 przybył do Polski, której władca Bolesław Chrobry skierował go do pracy misyjnej do Prus, gdzie poniósł śmierć męczeńską. Zob. J. Nastalska-Wiśnicka, *Wojciech*, w: EK, t. 20, kol. 837–840.

⁴⁴ Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego*, s. 89.

⁴⁵ P. Janowski, *Pięciu Braci Polskich*, w: EK, t. 15, kol. 555–558.

⁴⁶ Kameduli – mnisi eremici benedyktyńscy, realizujący ideały reformy zakonnej zapoczątkowanej 1012–1023 przez Romualda w Camaldoli (nazwa od Campus Maldoli k. Arezzo). Zob. M. Daniluk, *Kameduli*, w: EK, t. 8, kol. 439–443.

grupy zaliczał się św. Bruno⁴⁷, prowadzący działalność misyjną zarówno na ziemiach polskich, jak i terenach sąsiadujących. Życie wspólne w klasztorze św. Hipolita na górze Zabor w dzisiejszej Słowacji prowadził święty Andrzej Świerad⁴⁸. Natomiast najbardziej znanym misjonarzem XII wieku był bp Otto z Bambergu, który przybył w otoczeniu mnichów benedyktyńskich.

Na interesującym nas terenie – Wielkopolski i Kujaw – wyróżnić należy dwa zakony: benedyktynów i cystersów. W pierwszej fazie działalność misyjną prowadzili benedyktyni, a w drugiej po powstaniu w początkach XII wieku – cystersi.

Początkowo benedyktyni⁴⁹ przybywający do Polski rekrutowali się z terenów, o których można powiedzieć, że były na południe od Polski, a mianowicie: Czech, Bawarii, Italii. Natomiast od roku 980 zaczynają przybywać do nas zakonnicy z terenów zachodnich⁵⁰. Wiele dzieł tego zakonu upadło na skutek reakcji pogańskiej w latach trzydziestych XI wieku.

Dopiero po przełamaniu reakcji pogańskiej⁵¹ rozpoczął się proces odbudowy instytucji państwowych i kościelnych. Działania w tym kierunku podjęli: najpierw Kazimierz Odnowiciel, a następnie Bolesław Śmiały, w ramach tej działalności powstało w roku 1065 opactwo w Mogilnie, które miało być ośrodkiem chrystianizacji Mazowsza, Kujaw i Pomorza Gdańskiego⁵².

Natomiast od połowy XII wieku, z nowym zapałem na ziemiach polskich pojawili się cystersi⁵³, najpierw w 1140 w Brzeźnicy (Jędrzejów) i w trzy lata później w Łeknie i Lubiążu. Zdarzało, że na ziemiach polskich przejmowali wcześniejsze fundacje benedyktyńskie, ale przede wszystkim podjęli dzieło chrystianizacji Prus.

4. Organizacja kościelna na ziemiach polskich do XII w.

Tworzenie struktur Kościoła na terenie państw, które przyjęły chrzest i podjęły działania ewangelizacyjne, dokonywało się w Europie już od

⁴⁷ Bruno z Kwerfurtu, św. Bonifacy (ok. 974 – ok. 1009) – był związany z ruchem eremickim św. Romualda. Mianowany arcybiskupem misyjnym. Prowadził działalność misyjną na ziemiach polskich, na Węgrzech, Rusi, Szwecji. Podjął misję wśród Jaćwięgów, w czasie której zginął wraz z 18 towarzyszami. Zob. G. Koralewicz, *Brunon z Kwerfurtu*, w: EK, t. 2, kol. 1110.

⁴⁸ Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego*, s. 90.

⁴⁹ J. Kowalczyk, P. Szczaniecki, *Benedyktyni w Polsce*, w: EK, t. 2, kol. 237–242.

⁵⁰ Sułowski, *Początki Kościoła polskiego*, s. 75.

⁵¹ Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego*, s. 90–91.

⁵² W. Polak, *Mogilno*, w: EK, t. 13, kol. 20–22.

⁵³ M. Daniluk, Z. Leszczyński, *Cystersi w Polsce*, w: EK, t. 3, kol. 726–734.

wieków. Stąd Kościół opracował schemat takiego postępowania, który został zapisany przez papieża Mikołaja I Wielkiego w *Responsa ad consulta Bulgarorum* z 866 roku⁵⁴. Według tego dokumentu, po przybyciu na teren ewangelizowany, misjonarze powinni wskazywać nowy sposób życia, ale także pozwalać nawróconym narodom pielęgnować wcześniejsze zwyczaje, jeśli tylko nie były grzeszne.

Natomiast gdy chodzi o hierarchię kościelną, to w początkowym okresie chrystianizacji kraju wystarczył jeden biskup, który jednak powinien być wyświęcony w Rzymie. Dopiero z biegiem czasu, gdy wzrośnie liczba wiernych i pojawi się potrzeba kolejnych biskupów, Stolica Święta utworzy biskupstwa, a jeden z pasterzy otrzyma godność metropolity. Ze względu na dużą odległość od Rzymu, tak on, jak i wybrani po jego śmierci następcy nie muszą osobiście udawać się do Rzymu po sakrę biskupią, tę będą mogli otrzymać na miejscu. Natomiast biskup, mianowany na urząd kościelny metropolity, będzie mógł spełniać swój urząd dopiero wówczas, kiedy otrzyma z Rzymu paliusz. Do każdego biskupa księgi liturgiczne, tj. mszał i penitencjał, będą dostarczone przez Rzym za pośrednictwem legatów papieskich. Dla zachowania jedności wiary zarówno legaci papiescy, jak i przyszły biskup stojący na czele misji chrystianizacyjnej powinni we wszystkich ważniejszych sprawach odnosić się do Stolicy Apostolskiej.

Tworzenie organizacji kościelnej na ziemiach polskich rozpoczęło erygowanie diecezji w Poznaniu w roku 968⁵⁵, która swoim zasięgiem obejmowała całe terytorium państwa Piastów. Taki stan utrzymywał się do końca wieku X. Wtedy to w roku 997 zginął śmiercią męczeńską bp Wojciech, który najprawdopodobniej z polecenia papieskiego, a także przy wydatnej pomocy panującego, podjął działalność misyjną na terenach dzisiejszej Polski północnej. W czasie ewangelizacji poniósł śmierć męczeńską. Wydarzenie to odbiło się szerokim echem w ówczesnej Europie – do tego stopnia – że wszyscy wielcy tego świata zapragnęli oddać część świętemu męczennikowi.

Do Gniezna więc pospieszyli: cesarz ze swoim dworem, możni świeccy, przedstawiciele papieża i dostojnicy kościelni. Spotkanie, które odbyło się w roku 1000, nazywa się najczęściej zjazdem gnieźnieńskim. Trzeba jednak zauważyć, że ów zjazd był również synodem kościelnym, a jego efektem

⁵⁴ Kumor, *Historia Kościoła*, s. 128–129.

⁵⁵ A. Weiss, *Poznańska diecezja*, w: EK, t. 16, kol. 170–197.

było nowe rozgraniczenie diecezji na ziemiach podległych Bolesławowi Chrobremu. Powstała więc archidiecezja⁵⁶ i metropolia⁵⁷ w Gnieźnie pod patronatem św. Wojciecha, a także diecezje w Krakowie⁵⁸, Kołobrzegu⁵⁹ i Wrocławiu⁶⁰. Nadal też istniała diecezja w Poznaniu. Szybko jednak okazało się, że wojna z Niemcami i silne pogaństwo na Pomorzu doprowadziły do upadku diecezji w Kołobrzegu⁶¹. Najprawdopodobniej, jej kontynuatorką była diecezja powstała w Kruszwicy w okresie 1015–1025, która faktycznie funkcjonowała do końca XI wieku⁶².

Wkrótce jednak tereny Wielkopolski, Kujaw i Mazowsza zostały nawiedzone przez reakcję pogańską (lata trzydzieste XI wieku) z jej skutkami, co doprowadziło do zniszczenia istniejącej dotychczas organizacji kościelnej. Po przejęciu władzy przez Kazimierza zwanego Odnowicielem (1038–58), syna Mieszka II, rozpoczęła się odbudowa instytucji kościelnych⁶³. Na fali odbudowy kraju, już za następnego władcy, powstała diecezja w Płocku w 1075 r.⁶⁴ Natomiast po mniej więcej 50 latach, w czasie pobytu na ziemiach piastowskich legata papieskiego Idziego z Tuskulum⁶⁵ w latach 20-tych XIII wieku, powstały diecezje we Włocławku⁶⁶ i Lubuszu⁶⁷ i nieco później w 1140, w Wolinie⁶⁸.

⁵⁶ M. Aleksandrowicz, *Gnieźnieńska archidiecezja*, w: EK, t. 5, kol. 1173–1174.

⁵⁷ B. Kumor, *Gnieźnieńska metropolia*, w: EK, t. 5, kol. 1193–1200.

⁵⁸ Diecezja krakowska powstała w r. 1000, a od r. 1925 podniesiona do funkcji archidiecezji i metropolii. Zob. B. Kumor, *Krakowska diecezja*, w: EK, t. 9, kol. 1146–1172.

⁵⁹ Diecezja kołobrzeska powstała w r. 1000, po kilku latach przestała istnieć. Najprawdopodobniej jej siedziba została w tym czasie przeniesiona do Kruszwicy. Zob. K. Doła, *Kołobrzeskie biskupstwo*, w: EK, t. 9, kol. 427–428.

⁶⁰ Diecezja wrocławska – erygowana w r. 1000 jako sufragania metropolii gnieźnieńskiej, w latach 1821–1930 bezpośrednio zależna od Stolicy Apostolskiej, a od r. 1930 archidiecezja i metropolia. Zob. J. Mandziuk, *Wrocławska diecezja*, w: EK, t. 20, kol. 956–972.

⁶¹ Upadek nastąpił w czasie wojny niemiecko-polskiej w latach 1002–1018, gdy Bolesław Chrobry stracił kontrolę nad tym terenem. Zob. Doła, *Kołobrzeskie biskupstwo*, kol. 427–428.

⁶² Tenże, *Kruszwickie biskupstwo*, w: EK, t. 9, kol. 1382–1383.

⁶³ Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego*, s. 90–91.

⁶⁴ W. Graczyk, *Płocka diecezja*, w: EK, t. 15, kol. 850–862.

⁶⁵ J. Bazydło, *Idzi z Tuskulum*, w: EK, t. 6, kol. 1435.

⁶⁶ W swoim opracowaniu o diecezji włocławskiej ks. W. Kujawski podaje hipotezy dotyczące powstania diecezji na Kujawach. Zob. W. Kujawski, *Historia diecezji włocławskiej*, w: RDWł, 2011, s. 41–44. Diecezja włocławska – erygowana ok. 1123, określana początkowo jako kujawska lub kujawsko-pomorska. Zob. tenże, *Włocławska diecezja*, w: EK, t. 20, kol. 795–802.

⁶⁷ A. Weiss, *Lubuska diecezja*, w: EK, t. 11, kol. 84–91.

⁶⁸ Bulla pap. Innocentego II *Ex commissa nobis* z 14 IX 1140. Zob. B. Kumor, *Kamińska diecezja*, w: EK, t. 8, kol. 483–498.

5. Włocławek – gród książęcy

W IX wieku w widłach Wisły i Zgłowiączki powstała osada otwarta funkcjonująca w IX i X wieku, o której na podstawie badań archeologicznych można powiedzieć, że miała rozwinięte hutnictwo brązu i żelaza. Prowadziła też szeroko rozwiniętą działalność rzemieślniczą, m.in. obróbkę kości i garncarstwo. Mając rozwinięte rzemiosło, ludność miejscowa zajmowała się również handlem, a poza tym rolnictwem i hodowlą. Na miejscu osady, prawdopodobnie na przełomie X–XI wieku, a nie później niż w połowie wieku XI, powstał gród obronny. Zbyt skąpe i późne źródła pisane nie mogą dać podstaw do uchwycenia początków i najstarszych jego dziejów⁶⁹.

Mimo to z treści wzmianki Galla Anonima⁷⁰ zawartej w jego *Kronice* wynika, iż Włocławek był jednym z najznacześniejszych grodów państwa wczesnopiastowskiego. Gall pisze: „Z Poznania bowiem 1300 pancernych i 4 tys. tarczowników, z Gniezna 1500 pancernych i 5 tys. tarczowników, z grodu Władysława 800 pancernych i 2 tys. tarczowników, z Gieczu 300 pancernych i 2 tys. tarczowników”⁷¹. Wymieniona liczba prawie 3 tys. wojów nie oznacza, że wszyscy oni stacjonowali we Włocławku, a raczej było to miejsce koncentracji dla zamieszkujących okolice zbrojnych, niemniej jednak stawia to interesujące nas miasto w szeregu wówczas największych ośrodków państwa piastowskiego.

Lokalizacja grodu włocławskiego była ze wszech miar korzystna. Położony na lewym brzegu Wisły, na niewielkim wzniesieniu nadbrzeżnej niziny, od północnego wschodu osłonięty szerokim i głębokim korytem Wisły, a od północnego zachodu dość szerokim ujściem Zgłowiączki⁷².

Gród włocławski był owalny. Jego średnica wynosiła około 50–60 m. Fosę stanowił głęboki rów o stromych zboczach. Jej dno znajdowało się około 5,5 m poniżej obecnego poziomu gruntu. Fosę wypełniała woda z Wisły. W stosunku do niej fosa biegła prostopadłe, w odległości ok. 80 m na południe od Wisły zmieniała swój bieg, skręcając ku zachodowi, by od tej strony połączyć się ze Zgłowiączką. Powstała

⁶⁹ A. Michałowski, *Początki osadnictwa*, w: *Włocławek – dzieje miasta*, red. J. Staszewski, t. 1, Włocławek 1999, s. 28.

⁷⁰ Gall Anonim – nieznanym z imienia obcokrajowiec żyjący na przełomie XI i XII wieku, do Polski przybył ok. 1110. Prawdopodobnie na zamówienie ówczesnego kanclerza Michała Awdanica spisał *Galli Anonymi cronicae et gesta ducum sive principum Polonorum*. Korzystał z polskich źródeł pisanych, a przede wszystkim z ustnego przekazu środowiska kancelarii książęcej. Zob. C. Deputała, *Gall Anonim*, w: EK, t. 5, kol. 830–831.

⁷¹ Gall Anonim, *Kronika polska*, przekł. R. Grodecki, wstęp i oprac. M. Plezia, Wrocław 2003, s. 25.

⁷² A. Ginsbert, *Włocławek – studium monograficzne*, Warszawa 1968, s. 13.

w ten sposób wyspę bronił jeszcze wysoki wał drewniano-ziemny. Przedstawiał się on zasadniczo skromniej w porównaniu z potężną fosą. Przypuszczać należy, iż we wnętrzu grodu znajdowały się budynki załogi i zabudowania gospodarcze. W czasach Bolesława Chrobrego gród zamieszkiwał kasztelan z drużyną rycerską i być może grupa rzemieślników. Tak ufortyfikowany gród strzegł przeprawy na Wiśle⁷³.

Rozwój osadnictwa związany był z wykształceniem się roli Włocławka jako grodu książęcego. Wzrosło wówczas jego znaczenie. Towarzyszyło temu powstanie podgrodzia, którego ośrodek stanowiło targowisko. Plac targowy mieścił się przy południowej części obecnego Starego Rynku⁷⁴. W czasie badań archeologicznych stwierdzono tutaj warstwy zbitej próchnicy, nasyconej odpadkami organicznymi, takimi jak: słoma, kości i skóra oraz fragmentami ceramiki, co jest charakterystyczną warstwą mierzwy na średniowiecznych targowiskach⁷⁵.

Lokacja miasta obecnie znana jest z jednego tylko dokumentu, a mianowicie z 8 września 1339 r., wydanego przez biskupa kujawskiego Macieja Pałukę, dla wójtów Mikołaja i Burcharda, z którymi biskup zawarł odpowiednie porozumienie⁷⁶. Jednak w literaturze przedmiotu dokument ten nazwano wtórną lokacją, gdyż początek miasta przesuwają się o kilkadziesiąt lat wcześniej. Dokument wydany w Sieradzu z roku 1250, w którym wspomina się „miasto katedralne”, a także dokument z 8 maja 1255 r. wydany w Kramsku, z którego dowiadujemy się, że „miasto niemieckie”⁷⁷ zostało darowane katedrze⁷⁸, dały podstawy do pierwotnej lokacji w roku 1261⁷⁹. Po wydaniu drugiego dokumentu Włocławek przestał być siedzibą przedstawiciela władzy książęcej, a stał się miastem biskupim.

6. Kościoły Włocławka w X–XII wieku

Przedstawmy najpierw znane fakty: w czasie chrystianizacji ziem polskich, we Włocławku jako jednym z największych grodów książęcych powstała pierwsza świątynia, której tradycja nadaje wezwanie św. Jerzego.

⁷³ Michałowski, *Początki osadnictwa*, s. 29–30.

⁷⁴ Ginsbert, *Włocławek – studium monograficzne*, s. 50.

⁷⁵ Michałowski, *Początki osadnictwa*, s. 31.

⁷⁶ J. Bieniak, *Powstanie miasta samorządowego – najstarsze lokacje miejskie*, w: *Włocławek – dzieje miasta*, t. 1, s. 87.

⁷⁷ Wielce prawdopodobne jest to, że obok miasta katedralnego istniało już miasto powstałe na prawie niemieckim, a na skutek decyzji zawartej w tym dokumencie powstało jedno wspólne miasto.

⁷⁸ Bieniak, *Powstanie miasta samorządowego*, s. 96.

⁷⁹ Data przyjęta na podstawie źródeł pośrednich. Zob. Ginsbert, *Włocławek – studium monograficzne*, s. 18–19.

Wykaz uposażenia klasztoru benedyktyńskiego w Mogilnie, datowany na rok 1065⁸⁰, wskazuje na istniejący we Włocławku kościół św. Jana. Katedra włocławska pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny występuje po raz pierwszy w dokumencie darowizny księcia Leszka Białego z 1185 r.⁸¹

Przejdźmy do szczegółów. Najprawdopodobniej pierwszą świątynią⁸², jaka pojawiła się na terenie Włocławka, był kościół św. Jerzego⁸³. Jak można się spodziewać po wezwaniu tej świątyni, była to kaplica grodowa, w której swoje praktyki religijne wypełniali przedstawiciele władzy książęcej wraz ze zgromadzoną na tym terenie drużyną⁸⁴. Domyślać się więc możemy, że była to świątynia powstała w X wieku w czasie chrystianizacji tych terenów przez pierwszych misjonarzy⁸⁵. Umiejscowiona była w pobliżu grodu, a zbudowana najprawdopodobniej z drewna⁸⁶. Nie wiemy jednak, jakie były losy tego kościoła w czasie reakcji pogańskiej⁸⁷.

Jeżeli nie nastąpiło to wcześniej⁸⁸, to wraz z odbudową państwa, najprawdopodobniej w czasie panowania Kazimierza Odnowiciela lub Bolesława Śmiałego (1058–1079), pojawia się we Włocławku świątynia pod wezwaniem św. Jana, o której dowiadujemy się z dokumentu określającego uposażenia klasztoru benedyktyków w Mogilnie⁸⁹. W kościele tym

⁸⁰ „Ecclesiam s. Johannis in Włodisław”. Zob. Michałowski, *Początki osadnictwa*, s. 32.

⁸¹ M. Morawski, *Monografia Włocławka*, Włocławek 2003, s. 7.

⁸² Istnienie tej świątyni jest hipotetyczne, gdyż brak na jej temat źródeł.

⁸³ Dwie przesłanki na to wskazują: pierwsza – to fakt istnienie kościołów pw. św. Jerzego w znaczniejszych osiedlach i grodach nadwiślańskich; druga – to istnienie jeszcze na planach miasta z roku 1818 ulicy Jurskiej, przechodzącej za kolegium wikariuszy (obecnie Muzeum Diecezjalne), łączącej ulicę Tumską z Cyganką. Zob. Morawski, *Monografia Włocławka*, s. 294.

⁸⁴ W. Kujawski, *Włocławek – stolica biskupstwa*, w: *Włocławek – dzieje miasta*, dz. cyt., s. 38.

⁸⁵ W. Frątczak, *Kościół św. Jana Chrzyciela we Włocławku*, Włocławek 2002, s. 3.

⁸⁶ Kujawski, *Włocławek – stolica biskupstwa*, s. 38.

⁸⁷ Przekazy dotyczące zniszczeń w Poznaniu i Gnieźnie nie napawają optymizmem co do jego funkcjonowania.

⁸⁸ Ks. W. Kujawski wskazuje, że kościół św. Jana istniał już w X wieku. Zob. W. Kujawski, *Źródła kultury duchowej i materialnej Włocławka*, MDW1, 99(2016), s. 1070.

⁸⁹ Jednak pewnym problemem podważającym wiarygodność tego dokumentu jest jego określanie mianem „falsyfikatu mogileńskiego”. W ślad za tą nazwą, pojawia się kwestionowanie daty jego powstania, którą przesuwają na wiek XII. Wydaje się jednak, że mniej istotna dla naszych rozważań jest data powstania samego dokumentu, a zdecydowanie ważniejsze fakty dotyczące uposażenia klasztoru, których nie można wprost negować.

posługę liturgiczną sprawowano już nie tylko dla przedstawicieli władz, ale również i dla mieszkańców osady. Najprawdopodobniej pierwszy kościół św. Jana był drewniany i umiejscowiony bliżej dawnego grodu⁹⁰. Niestety nie wiemy, którą z kolei budowlą jest powstała w pierwszej połowie XVI wieku obecna świątynia św. Jana Chrzciciela.

Zapewne więc pierwszymi duszpasterzami parafii byli benedyktyni, a opat z Mogilna posiadał prawo patronatu i prezentował proboszcza na tę parafię. Stan taki utrzymał się do 26 maja 1315 r., kiedy to na mocy umowy między biskupem Gerwardem a opatem w Mogilnie, diecezja przejęła wszystkie prawa zwierzchnie wobec parafii. Na mocy tego porozumienia biskup już samodzielnie obsadzał parafię, a jej dochody przejmował wyznaczony przez niego proboszcz. W skład uposażenia parafii wchodziły dochody z żeglugi, cła i własności ziemskiej.

Benedyktyni mający w swoim posiadaniu prepozyturę przy kościele św. Jana Chrzciciela, naprzeciw tegoż kościoła po drugiej stronie Wisły, mieli również swoją placówkę w obecnym Szpetalu Górnym, która funkcjonowała od połowy XII do początków XIII wieku⁹¹. Dlaczego powstała? Ponieważ istotne znaczenie dla Włocławka posiadała przeprawa przez Wisłę, która jednak, w zależności od stanu wody: raz była bardzo łatwa, a innym razem stawała się poważnym problemem. Chciano więc podróżnym ułatwić przeprawę. Od strony miasta było to dość proste, zdecydowanie gorzej było z drugiej strony Wisły, gdzie było pustkowie. Stąd też postanowiono tam wybudować swoisty zajazd, w którym mogliby się schronić oczekujący na przeprawę. Do jego powstania przyczyniła się fundacja kościelna, już prawdopodobnie po powstaniu diecezji w XII wieku. Tego typu instytucje kościelne określano mianem *xenodochium*, które w swojej nazwie łączyło kościół ze szpitalem, przytułkiem lub gościńcem dla podróżujących⁹². Opiekę nad nim powierzono benedyktynom, którzy wybudowali tu kościół pw. św. Gotarda, klasztor i dom opieki, czyli najprawdopodobniej coś na wzór zajazdu. Fundacja ta powstała około 1135 roku i funkcjonowała pod opieką benedyktynów do roku 1184⁹³.

Nie wiemy, dlaczego benedyktyni stąd odeszli, niemniej w 1228 roku pojawili się tu cystersi z Lubiąża, którzy podjęli ewangelizację Prus.

⁹⁰ Zob. Michałowski, *Początki osadnictwa*, s. 32.

⁹¹ Polak, *Mogilno*, kol. 20–22.

⁹² S. Brzozecki, *Szpitalnictwo*, w: EK, t. 19, kol. 122–124.

⁹³ Kowalczyk, Szczaniecki, *Benedyktyni w Polsce*, kol. 239.

Wspólnota cysterska doświadczyła w latach 1240–1241 najazdu pogańskich Prusów, co zachwiało jej istnieniem, ostatecznie jednak po otrzymaniu okolicznych terenów na własność od 1252 roku podjęła na nowo swoją działalność i prowadziła ją zapewne do roku 1358. Przy czym od roku 1288 fundację przejęli cystersi z Byszewa, a po 1290 r. z Koronowa⁹⁴.

Trudno powiedzieć, czy nowi właściciele przejęli wcześniej istniejący tu kościół św. Gotarda, czy wybudowali nowy, natomiast był on dedykowany Najświętszej Maryi Pannie i św. Gotardowi⁹⁵.

W międzyczasie we Włocławku powstała diecezja, potrzebna była więc katedra. Badający dzieje Włocławka przyjmują hipotezę, że początkowo istniejący tu już od X wieku kościół św. Jerzego pełnił funkcję kościoła biskupiego, a jego wnętrze rozbudowano dla potrzeb liturgii pontyfikalnej. To w konsekwencji doprowadziło do zmiany tytułu kościoła, ze św. Jerzego na Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny⁹⁶.

Warto jednak wziąć pod uwagę ewentualnie jeszcze inną hipotezę, a mianowicie – kościół św. Jerzego został zniszczony w czasie reakcji pogańskiej, a gdy pojawiła się potrzeba katedry, na miejscu dawnej świątyni wybudowano pierwotną katedrę pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Wydarzenie to mogło nastąpić około roku 1185, w którym książę Leszek uczynił zapisy na rzecz biskupa i kapituły katedralnej⁹⁷.

Jednak nietrwały budulec, jakim było drewno, bliskość rzeki Wisły, zagrożenie wojnami i w konsekwencji pożarami sprawiły, że uległa ona zniszczeniu⁹⁸. Warto również zauważyć, że budowla ta na początku XIII wieku została zastąpiona romańską katedrą wzniesioną w czasie pontyfikatu bp. Michała Godziemby (1222–1252)⁹⁹.

Po ukazaniu wyżej przedstawionego ciągu wydarzeń, pojawia się jednak wiele pytań, które w związku z taką narracją się nasuwają. A mianowicie – czy kościół św. Jerzego istniał faktycznie i czy przetrwał zawieruchę pogańską? A w związku z tym, czy katedra powstała ze świątyni św. Jerzego, czy może została wybudowana na miejscu jej wcześniejszego istnienia? Czy nowe wezwanie katedry nie sugeruje, że była to jednak zupełnie nowa świątynia? Wreszcie, kiedy powstał kościół św. Jana – czy

⁹⁴ A. Gładysz, *Szpetał Górny*, w: EK, t. 19, kol. 119–120.

⁹⁵ Tamże.

⁹⁶ RDWł, 2011, s. 127.

⁹⁷ Ginsbert, *Włocławek – studium monograficzne*, s. 18.

⁹⁸ Morawski, *Monografia Włocławka*, s. 201.

⁹⁹ RDWł, 2011, s. 127.

może już w X wieku, czy dopiero – jak wskazują dokumenty – w połowie XI wieku? Wreszcie, czy i on nie pełnił funkcji kościoła biskupiego do czasu powstania katedry, o której istnieniu dowiadujemy się z roku 1185?

STRESZCZENIE

Chryścianizacja Polski to proces, który trwał przez kilka wieków, na który składało się kilka zasadniczych wydarzeń: ślub Mieszka z Dobrawą, chrzest władcy i jego otoczenia, ustanowienie biskupa, do którego zadań należało prowadzenie misji w narodzie i rozwój organizacji kościelnej. Te wydarzenia ogólnopaństwowe odniesiemy również do Włocławka. Taki schemat posiada też i ten artykuł. Dodajmy do niego jeszcze kilka szczegółów.

Niewątpliwie finalny proces chryścianizacji państwa Polan rozpoczął się od przybycia do naszego kraju czeskiej księżniczki Dobrawy w roku 965 i jej ślubu z władcą Polan Mieszkiem. Chrzest księcia i jego otoczenia odbył się w roku 966, a po nim rozpoczął się proces misyjny, kończący się chrztem całego państwa.

Kolejnym etapem chryścianizacji było ustanowienie i wyświęcenie biskupa, którym został Jordan, a jego diecezja obejmowała cały teren państwa Mieszka. Jego obowiązkiem było podjęcie działalności misyjnej i takową też podjął. Była ona oparta na zasadach określonych przez Alkuina, a zatwierdzonych przez cesarza Karola Wielkiego. Według niego etapem wstępnym była likwidacja publicznego kultu pogańskiego, natomiast sama ewangelizacja składała się z trzech etapów: nauczania prawd wiary, chrztu i nauczania życia zgodnego z zasadami chrześcijańskimi.

Zasadniczo dwa zakony przyczyniły się do nawracania na ziemiach piastowskich, a mianowicie w pierwszym etapie benedyktyni, a w drugim cystersi. Pierwsi biskupi byli zakonnikami, a klasztory, z których wyszli, dostarczały im współpracowników w dziele ewangelizacji. Pierwsze więc kapituły katedralne rekrutowały się spośród mnichów.

Natomiast organizacja kościelna tworzona była według zasad sformułowanych przez papieża Mikołaja I Wielkiego w roku 866, a spisanych w *Responsa ad consulta Bulgarorum*. Zakładała ona istnienie najpierw jednego biskupstwa, a gdy życie religijne będzie się rozwijać, powstanie większa liczba diecezji, a jeden z biskupów będzie metropolitą.

Taki też scenariusz spełnił się w przypadku Państwa Piastowskiego, na terenie którego najpierw powołano biskupstwo poznańskie w roku 968, a następnie w 1000 roku metropolię w Gnieźnie, z diecezjami sufraganiami w: Kołobrzegu, Krakowie i Wrocławiu, a także w Poznaniu. A w czasie pobytu w naszej ojczyźnie legata papieskiego Idziego z Tusculum w latach dwudziestych XII wieku powołano diecezje we Włocławku i Lubuszu, a w 1140 w Wolinie.

Włocławek jako osada istniał przynajmniej już od IX wieku, a w czasach Bolesława Chrobrego należał do największych garnizonów wojskowych. W okresie X–XII wieku we Włocławku istniało kilka kościołów. Pierwotny, pamiętający jeszcze czasy działalności misyjnej z X wieku, pod wezwaniem św. Jerzego, pełniący funkcję kaplicy grodowej. Następnie benedyktyński kościół św. Jana wykazany w dokumencie datowanym na rok 1065 i powiązane z nim również benedyktyńskie xenodochium

z kościołem św. Gotarda funkcjonujące w latach 1135–1184, które w XIII wieku przejęli cystersi. Wreszcie w XII wieku powstała pierwotna katedra, występująca w dokumencie z roku 1185 pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny.

Niestety artykuł ten ciągle nie wyjaśnia wszystkich wątpliwości związanych zwłaszcza z powstaniem świątyń wrocławskich, gdyż z powodu luk w materiałach źródłowych jest on oparty na wielu hipotezach.

Słowa kluczowe: chrzest Polski, działalność misyjna na ziemiach polskich, organizacja kościelna, kościoły wrocławskie.

SUMMARY

A Christianization of Poland is a process which he lasted for a few centuries, which a few fundamental events resulted in: the marriage ceremony lives from Dobrawą, baptism of the master and surrounding him, appointing the bishop, to which of tasks a running was included missions in the nation and the organization development church. We will also relate these statewide events to Wrocław. Such a scheme also has and this article. Let us still add a few details to him.

Undoubtedly the final process of the Christianization of the Polans started from the arrival to our country of the Czech princess goodish at year 965 and of her marriage ceremony with the master of forest clearings with Mieszko. Baptism of the prince and him otocznią he was held in year 966, and after it a missionary process ending with baptism of the entire state started.

Establishing and wearing the bishop which he became out was a next stage of the Christianization Jordan, but his diocese spread through the entire area of the Mieszko. Undertaking missionary activity was his duty and such is also taking. She was based on principles determined by Alkuin, but approved by the emperor of Karol Wielki. According to him a liquidation of the public pagan worship was an inception period, however very evangelization consisted of three stages: of teaching truths the faith, baptism and teaching the life in accordance with Christian principles. Fundamentally two orders contributed to convert on Piast land, that is in the first phase Benedictine monks, and in second Cistercian monks. The first bishops were monks, and monasteries which they left delivered partners to them in work of the evangelization. First so cathedral chapters recruited themselves from amongst exactly monks.

However the church organization was formed according to principles delineated by the Pope of Mikołaj I Wielki in year 866, but made a list in *Responsa re consulta Bulgarorum*. She assumed existing at first of one bishopric, and when the religious life will be unfolding a lot of the diocese will arise, and one of bishops will be an archbishop.

So the scenario also came true in case of the Piastowskis, on the area which at first was appointed Poznań bishopric in year 968, and then in 1000 of year, metropolis in Gniezno, with dioceses sufraganiami in: Kołobrzeg, Cracow and Wrocław, as well as in Poznań. And during the stay in our homeland of an Idziego papal legate from Tuskulum in 20th years of the 12th century dioceses were appointed in Wrocław and Lubuszu, and in 1140 in Wolinie.

Włocławek as the settlement at least already existed from the 9th century, and in times Bolesława Bold was involved in the largest garrisons of servicemen. In the X–XII period of the age a few churches existed in Włocławek. Primitive St Jerzy remembering times of missionary activity still from the 10th century, under the summons serving as the chapel grodowej. Next Benedictine church St Jan shown in the document dated to year 1065 and also Benedictine xenodochium connected with it with the church St Gotarda functioning in 1135–1184 years which in the 13th century the Cistercians seized. In the 12th century a primitive department, appearing in the document from year 1185 of the Assumption of the Blessed Virgin Mary is finally formed.

Unfortunately this article still isn't explaining everyone to the doubt of the Włocławek temples associated especially with the coming into existence, because because of gaps in source materials he is based on many hypotheses.

Key words: baptism of Poland, missionary activity on Polish land, church organization, Włocławek churches.

BIBLIOGRAFIA

Gall Anonim, *Kronika polska*, przekł. R. Grodecki, wstęp i oprac. M. Plezia, Wrocław 2003.

„Rocznik Diecezji Włocławskiej”, 2011.

Aleksandrowicz M., *Gnieźnieńska archidiecezja*, w: EK, t. 5, kol. 1173–1174.

Banaszak M., *Historia Kościoła katolickiego*, t. 2, Warszawa 2009.

Borkowska U., Gryglewicz F., *Alkuin*, w: EK, t. 1, kol. 375–376.

Bazydło J., *Bolesław Chrobry*, w: EK, t. 2, kol. 745–747.

Bazydło J., *Bolesław I Okrutny*, w: EK, t. 2, kol. 749

Bazydło J., *Bolesław II Pobożny*, w: EK, t. 2, kol. 749–750.

Bazydło J., *Idzi z Tuskulum*, w: EK, t. 6, kol. 1435.

Bieniak J., *Powstanie miasta samorządowego – najstarsze lokacje miejskie*, w: *Włocławek – dzieje miasta*, red. J. Staszewski, t. 1, Włocławek 1999, s. 87–117.

Brzozecki S., *Szpitalnictwo*, w: EK, t. 19, kol. 122–124.

Daniluk M., *Kameduli*, w: EK, t. 8, kol. 439–443.

Daniluk M., Leszczyński Z., *Cystersi w Polsce*, w: EK, t. 3, kol. 726–734.

Deptuła C., *Gall Anonim*, w: EK, t. 5, kol. 830–831.

Deptuła C., *Jordan*, w: EK, t. 8, kol. 78.

Dola K., *Kołoobzeskie biskupstwo*, w: EK, t. 9, kol. 427–428.

Dola K., *Kruszwickie biskupstwo*, w: EK, t. 9, kol. 1382–1383.

Dziura R., *Lucicy*, w: EK, t. 11, kol. 96–97.

Frątczak W., *Kościół św. Jana Chrzciciela we Włocławku*, Włocławek 2002.

Gigilewicz E., *Unger*, w: EK, t. 8, kol. 1338–1339.

- Ginsbert A., *Włocławek – studium monograficzne*, Warszawa 1968.
- Gładysz A., *Szpetal Górny*, w: EK, t. 19, kol. 119–120.
- Graczyk W., *Płocka diecezja*, w: EK, t. 15, kol. 850–862.
- Janowski P., *Pięciu Braci Polskich*, w: EK, t. 15, kol. 555–558.
- Koralewicz G., *Brunon z Kwerfurtu*, w: EK, t. 2, kol. 1110.
- Kosman M., *Mieszko I*, w: EK, t. 12, kol. 918–919.
- Kowalczyk J., Szczaniecki P., *Benedyktyni w Polsce*, w: EK, t. 2, kol. 237–242.
- Kujawski W., *Włocławska diecezja*, w: EK, t. 20, kol. 795–802.
- Kujawski W., *Włocławek – stolica biskupstwa*, w: *Włocławek – dzieje miasta*, red. J. Staszewski, t. 1, Włocławek 1999, s. 36–72.
- Kujawski W., *Historia diecezji włocławskiej*, w: RDW1 2011, s. 41–80.
- Kujawski W., *Źródła kultury duchowej i materialnej Włocławka*, w: MDW1, 99(2016), s. 1057–1075.
- Kumor B., *Historia Kościoła*, t. 2, Lublin 2005.
- Kumor B., *Gnieźnieńska metropolia*, w: EK, t. 5, kol. 1193–1200.
- Kumor B., *Kamińska diecezja*, w: EK, t. 8, kol. 483–498.
- Kumor B., *Krakowska diecezja*, w: EK, t. 9, kol. 1146–1172.
- Mandziuk J., *Wrocławska diecezja*, w: EK, t. 20, kol. 956–972.
- Michałowski A., *Początki osadnictwa*, w: *Włocławek – dzieje miasta*, red. J. Staszewski, t. 1, Włocławek 1999, s. 13–35.
- Morawski M., *Monografia Włocławka*, Włocławek 2003.
- Nastalska-Wiśnicka J., *Wojciech*, w: EK, t. 20, kol. 837–840.
- Okoń M., *Otton z Bambergi*, w: EK, t. 14, kol. 1027–1028.
- Okoń M., *Reinbern*, w: EK, t. 16, kol. 1342.
- Polak W., *Mieszko II*, w: EK, t. 12, kol. 919–920.
- Polak W., *Mogilno*, w: EK, t. 13, kol. 20–22.
- Sawa R., *Karol Wielki*, w: EK, t. 8, kol. 878–880.
- Skrzyniarz R., *Otton I Wielki*, w: EK, t. 14, kol. 1030–1031.
- Słownik biograficzny historii powszechnej do XVII stulecia*, red. K. Lepszy, S. Arnold, Warszawa 1968.
- Sułowski Z., *Początki Kościoła polskiego*, w: *Kościół w Polsce*, t. 1, Kraków 1966, s. 17–123.
- Sułowski Z., *Chryścianizacja*, w: EK, t. 3, kol. 295.
- Weiss A., *Lubuska diecezja*, w: EK, t. 11, kol. 84–91.
- Weiss A., *Poznańska diecezja*, w: EK, t. 16, kol. 170–197.
- Witkowska A., *Dobrawa*, w: EK, t. 3, kol. 1367–1368.